

Чудесни свет флоре: биљни код у систему традиционалне културе

Гора љиљанова (биљни свети у традиционалној култури Срба). Зборник радова / Plants and herbs in traditional Serbian culture. Collection of papers. Ур. Зоја Карановић и Јасмина Дражић. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 249+165 стр.

Гора љиљанова је трећи у низу зборника тематски посвећених биљу. Иако се јавља под нешто другачијим насловом услед измењених околности издавања (прве две публикације у издању Центра за истраживање српског фолклора Одсека за српску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду носиле су назив: *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне ботанике*), ову књигу са њеним претходницама у нераскидиво јединство повезује поуздана научна мисао усмерена на свет флоре. Зборник наставља да на једном месту окупља вредне научне прилоге посвећене разноликом биљу, његовим одликама, представама, значењу и функцијама, расветљавајући притом различите аспекте традиционалне културне баштине. У петнаест истраживачких радова фолклориста, лингвиста и етнолингвиста, проучавалаца књижевности, биолога, историчара синтетизују се обухватна знања из различитих области, чиме енциклопедијски карактер зборника нарочито долази до изражаја. Посебно место у њему заузима прозни и песнички цветник, антологијски избор усмених наратива о биљу који је начинила Снежана Самарџија, као и приложени лексикон биља поетичног наслова: *У мене је биљарица мајка, свакоме ме биљу научила*, који су уреднице Зоја Карановић и Јасмина Дражић извеле класификацијом флоралних одредница из другог издања *Српског рјечника* (1852). Такође, велика предност зборника јесте превод радова, у целини или у виду кратких сводова, на енглески, немачки или руски језик, захваљујући чему резултати ових истраживања постају доступни научној јавности и ван домаћих кругова. Антологијски део зборника, међутим, услед немогућности адекватног превода, представљен је само на српском језику.

Зборник отвара коауторски рад Зоје Карановић и Јасмине Дражић: *У почетку беше реч (именовање биљака у Вуковом Рјечнику из 1852. године)*. Указујући још једном на велики значај *Рјечника* за сагледавање слике живота традиционалног човека, ауторке истражују његов лексички слој везан за биљни свет, при чему се испитивањем флоралне лексичке скупине уједно покреће и питање сложених односа језика и културе. Бавећи се

принципима номиновања биљака, ауторке полазе од унутрашње форме речи коју језик чува као честицу свог дугог памћења, и пониру кроз његове различите слојеве до система идеја и представа заступљених у традиционалној култури. Етимолошком анализом открива се да је главни механизам генерисања народних назива биљака пресликавање. Оно подразумева разумевање једног појма уз помоћ другог, при чему је обично први чулно сазнатљив и добро познат, па се позајмљује у именовању другог. Следећи поставке антропоцентричне теорије, која подразумева да језичка семантизација представља оличење човековог виђења света, ауторке извориште за пресликавање при именовању биљака проналазе у човековим чулним опажајима (нпр. визуелним – врањи лук, бели лук, тактилним – бадаљ, бодаљ, бодљача, густативним – грчица, кисело дрво, љутак, олфакторним – смрдљика), њему блиском и познатом контексту (делови тела – срчика, плућњак; животињска морфологија – вранино око, врапчији нокти), перцепцији времена и простора (зимњача, зимolist, озимац), виђењу стварних или замишљених моћи биљака (расковник – ковати; копитњак – копнити; здравац – здрав и сл.). У називима појединих биљака откривају се магијске особине које су им приписане (бенђелук, вратич, вратолом), одређена симболичка функција, заснована на познатим вредностима чија се својства присвајају (злат(н)оглав, стидак), божански или демонски атрибути (Богородичина трава, на пример, кодираће божанску силу, а вилина коса упућује на то да се биљци приписује својство бића граничних простора). Ауторке, међутим, наводе да постоје и примери у којима се номинација не може лако одредити само према једном изворишту, нити се функција биљке може сагледати само у оквиру једне димензије њеног назива. Ивањско цвеће, на пример, у свом имену носи и магијски и темпорални семантички и симболички слој значења. Тако се у процесу утврђивања основних мотивационих база које индукују именовање биљака уједно сагледавају њихово место, улога и функција у животу и мишљењу човека у прошлости. Откривање „модела света на 'биљном коду'“ бележењем симболичких вредности, уз сложени аналитички поступак који задире у подручја лингвистике, поетике и духовне културе, представља посебну вредност овог рада.

Својим насловом – *Дан трећи. Настанак и особине биља у фолклорним обрадама*, студија Снежане Самарџије стоји у дослуху не само са библијском причом о стварању света већ и са називом претходног рада, указујући тиме на осмишљени редослед по којем се прилози у зборнику нижу. У тексту се на аналитичан и прегледан начин сагледавају модели наратива о постанку и особинама биља, њихова структурна логика, значење, природа заплета, испитују основне морфолошке црте: актери, функције, хронотоп. Незаобилазне тешкоће прецизног дефинисања када су фолклорне врсте у питању подстичу на разматрање проблематике избора критеријума за систематизовање ових записа, као и њихових жанровских разграничавања,

те је посебна пажња посвећена прожимању облика. За фолклорне обраде о постанку и одликама флоре истакнуто је да испољавају жанровске особености карактеристичне за категорију предања. Објашњења некада могу бити сведена као веровања, или је мање-више развијена етиолошка компонента тек једна епизода сложеније композиције, док је особина дрвећа, биља и трава често споредни елемент легендарне приче. За разграничавање ових прозних врста јачина/слабљење етиолошке компоненте представља средишњи критеријум. Ауторка наводи да јака етиолошка компонента утиче на очување и стабилност структуре приче и њеног жанровског механизма, док њено слабљење (остаје непознато како су поједине биљке стекле такве одлике) води повезивању са другим жанровима, најчешће са причама о закопаном благу које се налази помоћу неке биљке. Поред учесталих спрега између етиолошког предања и етиолошке легенде, у структурни склоп лако се уносе представе о демонима (вилама, вештицама, вампирима и др.) или се поента и смисао приче померају ка локалним и културноисторијским предањима. У етиолошким предањима из српске баштине значајне су улоге Бога, Богородице, Христа и светаца, ђавола, вила, вештица. Они имају и значајну прагматичну функцију, било да објашњавају поредак у природи, пружају савете за стицање богатства и љубави, заштиту од демона и болести, или да се устројством света истичу етичке норме колектива.

Осим увида у динамичност обрада и варирање појединих сужеа у стиху и прози, овај рад указује и на важност реконструкције архаичних исходишта етиолошких сегмената, било да су они у вези са елементима мита, етапама иницијације, магијом или системима заштите од демонских сила. Напоре са тим, дуготрајне процесе, битне за историју и културу српског народа треба откривати и у наглашеној христијанизацији. Бавећи се посебностима предања о постанку и особинама биља, ауторка се дотиче низа сложених питања карактеристичних за фолклорно стваралаштво у целини, и још једном остварује значајан допринос у изучавању поетике усмених облика.

Из особеног угла, ослањајући се делом на социолошка и социоантрополошка истраживања, Јоана Ренкас осветљава улогу, значај и симболичке вредности босиљка (*Хришћанска симболика босиљка у контексту теорије културне меморије религијских група*). Правећи отклон од уобичајених приступа у постојећој литератури, Јоана Ренкас за оквир свог истраживања „свете српске биљке“ бира теорију културне меморије религијских група Мориса Халбвакса и на њеним основама изграђену теорију комеморативне церемоније Пола Конерттона. Анализом су обухваћени примери употребе босиљка у прославама рођења и обредно-обичајном комплексу Вођица, при чему је посебно значајно укључивање резултата теренских истраживања, што се одразило и на методолошке измене: иначе доминантна

перспектива истраживача замењује се перспективом учесника комеморативних церемонија. Тежиште се помера ка учеснику, који обред види као хришћански, са циљем да се декодирају темпорално и утилитарно схваћени симболички садржаји босиљка. Дијахронијска перспектива открива дубинске слојеве традиције и показује због чега је хришћанство почело придавати биљкама религијске функције и употребљавати их у обредној пракси. Разматрање комеморативних церемонија – ритуалних радњи схваћених као поновно извођење догађаја из прошлости, тј. конкретне свете приче утемељене на библијској и литургијској нарацији, водило је препознавању понављања чинова Јована Крститеља у календарском циклусу (Богојављење), животном циклусу појединца (крштење), као и у чину освећивања воде од свештеног лица. Наводи се да у тим случајевима босиљак добија својства медија колективне меморије, а прегледности наведених закључака до којих се дошло структуралистичко-семиотичким путем доприносе и упоредне схеме оснивачких догађаја и форми њихове комеморације (прослава). Испитивање хришћанске употребе босиљка у ритуалним радњама схваћеним као поновно извођење и у ритуалним радњама у чијим је кодovima приметна последица оснивачких догађаја показује значај босиљка као ритуалног реквизита међупростора и међувремена који успоставља везу између човека, бога/свеца и предака.

Свестраном истраживању одабраних мотива тешких задатака повезаних с биљним кодом посвећен је рад Соње Петровић: *Мотив тешких задатака и биљни код у српском и јужнословенском фолклору*. Одлично познавање богатог фолклорног фонда и разноврсне усмене грађе омогућава ауторки да испита заступљеност ових мотива, њихове појавне облике, функцију, видове транспозиције у различитим жанровима, озбиљним и шаљивим сижеима. Идући трагом Владимира Пропа, ауторка најпре износи запажања о општим одликама тешких задатака, да би се потом усмерила на оне који су у вези с биљним кодом. Како је садржај задатака повезаних с биљним кодом парадоксалан и противан законима природе, они се често повезују с формулама немогућности (нпр. када врба роди грождем или јавор јабукама) и доприносе изградњи топоса изокренутог света (*mundus inversus*), својственом не само књижевности већ и уметности уопште. Пажња се усредсређује на задатке потраге за чудесним или непостојећим воћем или плодовима, затим задатке везане за чување златне јабуке или дрвета које никне и роди у току једне ноћи, парадоксалне задатке у форми загонетке или примере у којима озелене суви пањ или угарак. Следи темељно сагледавање ових задатака у контексту различитих приповедних типова (нпр. о неверној мајци или жени и сестри, о старом Хилдебранду и др.), сижејно-тематских конкретизација (с потрагом и искушавањем јунака, с мотивом измишљене болести жене и сл.), те њиховог саображавања поетици жанра у коме се јаве: бајкама, епским и лирским песмама, легендарним

причама, предањима, анегдотама, шaljивим причама, са драгоценим упутницама за увид у шири круг варијаната из различитих извора који се могу консултовати. Систематично излажући резултате истраживања, ауторка наводи да се биљне формуле немогућности најчешће уклапају у тематски комплекс везан за свадбу и смрт, у озбиљној или шaljивој реализацији. Радња која се сугерише је немогућа и води трагичном расплету, а формуле задржавају значење „никад“, или се остварује поништавањем зачараности и испуњењем задатог услова (заливањем сувог дрвета, доношењем чаробног воћа или цвета, деловањем божанске силе), а формуле се разрушавају, док се у појединим случајевима тежиште помера ка апсурду и хумористичном карактеру формула. Изнета су запажања и о етичкој димензији биљног кода у контексту тешких задатака. Осим примера са пролисталим угарком или пањем, који се везују за кушање моралне исправности и доказивање божанске правде, указује се и на значај неких есхатолошких предања где је, на пример, претеран род воћа знак глади и пропасти – казна за грехе, а немогуће комбинације плодног воћа и неплодног дрвећа тумаче се као најава последњег времена.

Текст Ане Вукмановић: *Чудесно биље усмене лирике* већ у наслову наговештава функционалну примену запажања Цветана Тодорова о феномену чудесног у разматрању света флоре народне лирске поезије. Уводне семиотичке поставке о свету лирске песме као секундарном знаковном систему у односу на свет о коме пева, и сагледавање фантастичних елемената у усменој лирици као нечега што се налази у основи природе самих приказаних предметности, водило је даље препознавању свих оних натприродних чинилаца које Тодоров наводи у примерима флоралних представа: различити преображаји, натприродна бића, прелаз духа у материју, суспендовање времена. За основама чудесног у усменој лирици трагало се у њеном обредно-митском и магијском слоју, па је чудесно биље системски сагледано у оквирима темпоралног, просторног, акционог и предметног кода или пак у различитим видовима комбинације ових кодова. На пример, брз раст биљке (босиљка) темпоралним кодом одређује сакрално време као кондензовано у односу на профано; вртовима и баштама локативним кодом током ритуала (свадбе) приписују се лиминална значења – они раздвајају своје и туђе, познате и непознате, безбедне и опасне просторе; у предметном коду биље постаје чудесно средство – јабланове ресе отварају пролаз ка другим световима, помоћу венца савладава се граница између светова, а као апотропајон биљка има заштитне магијске моћи; комбинација предметног и акционог кода присутна је током обрета даривања унутар свадбе, када се формира представа биљке као чудесног дара (јаблан који цвета ружама). Наведена запажања о функцији чудесног биља, које у обредно-митском слоју конституише свет и формира различите хронотопе, а у магијском се моделује као магијско/заштитно средство или чудесни

дар, илустрована су анализом одабраних примера песама, што представља посебну вредност рада. Један део прилога посвећен је и разматрању удела песничког језика у конституисању чудесног света биља. Сагледан је специфични преплет поетског и обредног у флоралним представама усмене лирике, значај различитих хипербола и метафора, као и естетизованих еуфонијских склопова затамњених значења, који су се одвојили од своје првобитне магијске функције. У закључним разматрањима истиче се да одлике чудесног у представама биљака могу бити и део обредних слојева лирике, као и интегрални део песничког језика.

Своје интересовање за мале фолклорне форме, пре свега загонетке, и етнолингвистички приступ Биљана Сикимић потврђује и радом: *Дрво без корена: дендроними у српским и јужнословенским загонеткама*. Истраживањем статуса дрвета у јужнословенским загонеткама ауторка настоји да покаже специфичне начине традиционалне паремиолошке концептуализације стабла дрвета и појединих дендронима. Уједно, указује се на посебности јужнословенског корпуса загонетака, због чега је нарочито значајан увид у класичну класификацију загонетака Арчера Тејлора. За разлику од примера из Тејлорове збирке, где се као денотат јавља разно егзотично дрвеће, у јужнословенским загонеткама дендроним као денотат потврђен је само као изузетак. Ауторка наводи да се на позицији одгонетке углавном налазе јестиве биљке, док дрво доминира у тексту загонетке, при чему се често именују оне врсте које успевају на Балкану (бор, брест, буква, врба, липа, леска, јавор, јела, ракита, топола, храст, цер). У делу рада који се бави дрветом као заменом денотата структурално је анализиран тип загонетака у којој је борба два овна представљена као борба два бора. Такође, размотрени су и примери у којима дендроними алтернирају као замене денотата 'прсти' (пет борова или пањ из кога излазе гране као уобичајене слике шаке са прстима), као и они где је тело у вертикалном положају представљено као географски пејзаж, при чему шума или трава представљају косу. Указано је на варијантност текстова загонетки, њихову територијалну заступљеност, раширеност појединих мотива у другим фолклорним врстама и нарочито у дечијем фолклору. У сумарном прегледу ауторка назначавала да се због малих дистинктивних разлика између различитих врста дивљег дрвећа дендроними изузетно ретко јављају као денотати у јужнословенским загонеткама, те да су јужнословенски паремиолошки дендроними – бор, храст, јела, скоро у свим примерима међусобно замењиви осим у случају када су чврсто уклопљени у фолклорну формулу. Поменути дендроними (јела, бор, храст или драча) јављају се и у примерима лоцирања на врх неког објекта у простору, које ауторка означава као особену паремиолошку формулу јужнословенског фолклора.

Подстицаје за студију Смиљане Ђорђевић Белић: *Мотив гашења огња травом и водом у једном типу српских и јужнословенских бајања* пружили

су текстови басми забележени приликом теренских истраживања, у овом случају посебно значајни јер потичу од саговорнице која је последњи носилац традиције бајања у српском селу Тамнич код Неготина. Тумачење мотива из наслова полазиште је за разумевање улоге и симболичких вредности зелене траве у типу бајања од кожних болести, којем припада и бајање од црвеног ветра забележено на терену. Консултовање етнографских и фолклористичких извора, од најстаријих записа из 19. века до савремених теренских бележења, затим компаративно сагледавање српског, хрватског и бугарског материјала, као и успостављање одређених паралела између јужнословенског и источнословенског корпуса овог типа басми, указују на темељно спроведено истраживање и поуздану аргументацију. При описивању сижејног модела бајања и испитивању његове стабилности као средишњи чиниоци издвајају се мотив паљења одређеног објекта и мотив гашења запаљеног травом и водом. Примери у којима мотив паљења изостаје препознају се као сижејно редуковани, а највећи степен варијабилности показује означавање објекта паљења: град, сарај, црква, порта, врата, или постоји реферисање на вантекстовну „реалност“. Приликом разматрања односа „текст“ : ритуални контекст истиче се да „текст“ бајања пружа симболичку слику реалног збивања, обележавајући његове различите етапе – разболевање, магијско лечење, оздрављење, као и да су визуелне представе активирание кроз магијски текст кондензованије од пратећих ритуалних радњи. Отуда се тенденција свођења биља на зелену траву оправдава са становишта „економије текста“. Систематизујући спектар функција које зелено растиње има у традицијској култури, ауторка се посебно задржава на текстовима бајања где зелено растиње испољава своју медијаторску улогу на нивоу онострано – онострано, и закључује да симболика зелене траве у описаном типу бајања од кожних болести кореспондира са амбивалентном представом о води, спајајући лустративну функцију и функцију медијатора.

Како је у самом наслову назначено, рад Данијеле Поповић Николић: *Бор оборен представља прилог истраживању функције растиња и биља у усменим тужбалицама*. У широком интерпретативном луку обухваћени су планови израза, структуре, семантике и садржине ове усмене врсте. Сагледавање непосредне везе тужбалица са посмртним ритуалом и народним митско-религиозним и магијским представама о смрти, отворило је пут за испитивање поетске стилизације древних представа, при чему се елементи језичко-стилске анализе и звучне организације говорног низа истичу као посебно вредни. На трагу Кирила Чистова, ауторка посведочава значај система метафоричких замена као архаичне компоненте која чини основу поетике тужбалица. Будући да је тужбалица маркирала табиурание појмове (смрт, умирање, мртавац, сандук, ковчег, гроб, гробље), употребом стилско-

језичких средстава попут метафоре, метонимије, алегорије, еуфемизма избежавала се њихова непосредна номинација. Подробно је анализиран систем метафоричких замена човек : дрво и вегетативно кодирано обраћање покојнику, а за објашњењем ових појава трагало се на пољу бројних древних и интернационалних представа о биљу, нарочито дрвету. Међу сведеним бројем биљака које се јавља у поетском универзуму тужбалице: ружа, босиљак, невен, јабука, бор, јавор, јаблан, и цвеће као облик којим се биљке збирно одређују, ауторка посебну пажњу посвећује бору. Подробно тумачење песничких слика, поступака, фигура, показује да су стабилне представе о бору (о божанској, сеновитој, медијаторској, апотропејској природи овог дрвета) утицале на преношење атрибута са дрвета на човека и посебно погодовале поетски и обредно функционалној атрибуцији покојника.

Још један рад – *Језичка слика света у српском „биљном“ именованом*, бави се интегралном анализом културе и језика. Испитујући систем вредности на примерима антропонима мотивисаним називима биљака из речника *Лична имена код Срба* (1977) Милице Грковић и *Српског именованог* (2001) Велибора Лазаревића, Гордана Штасни настоји да реконструира један део српске језичке слике света. Како именованог одражава етноцентрични менталитет колектива и оно што је за њега значајно, пожељно, вредно, затим веровања, схватања и поглед на свет, он има значајну улогу у чувању и преношењу културног наслеђа. Стога ауторка испитује систем вредности похрањен у самој материји језика, значењима речи и начинима њиховог образовања. Истражени начини номинације показују да се трансформациони модел антропонима из „цветног“ или „воћног“ именованог заснива на поредбеној формули блиској благослову. У лична имена уткана је и жеља да онај/она који га носи буде здрав, младолик, миришљав, срећан, леп, дуговечан, снажан и сл. У „цветном“ именованом издвојена су три карактеристична слоја: магијско-ритуални, религијско-обредни и емотивно-поетични. У првом, магијском слоју лично име има заштитну улогу од злих сила, будући да се биљка којом је име мотивисано користи као средство у извођењу магијских и претхришћанских обреда. Посебно место затим припада обредним биљкама, нарочито у свадбеним светковинама (смиље, рузмарин), јер се њихова симболична представа шири на симбол радости, среће, плодности (рузмарин, каранфил, булка, селен). Ту су и биљке-мотиватори које имају важну улогу у хришћанском култу; оне у лична имена преносе концепт лепоте и чистоте – телесне и духовне, и имају заштитни карактер (љиљан, босиљак). У трећем, поетичном слоју видљива је снага љубави, лепоте, нежности, свежине, жеље за младошћу и дуговечношћу (ковиље, јасмин). Сличне карактеристике носе и лична имена мотивисана називима воћа (вишња, трешња, малина, јагода), јер су и у њих уграђене вредности засноване на концептима физичке и духовне лепоте, снаге и здравља, дуговечности, постојаности.

Иако зборник великим делом чине радови тематски оријентисани на усмено стваралаштво, у њему су своје место нашла и два рада, Славка Петаковића и Мирјане Стефановић, посвећена истраживању биља у писаној књижевности, мада се комплексно питање односа усмено – писано покреће и овде. Славко Петаковић разматра „биљне мотиве“ у дубровачкој петраркистичкој поезији (*Петраркистички хербаријум – прилог проучавању дубровачког ренесансног песништва*). Како показују анализом обухваћени стихови из зборника Никше Рањине, изузетно важног извора за проучавање ренесансног песништва старог Дубровника, елементи „петраркистичког хербаријума“ представљају узорне примере за откривање поетичке слојевитости и сложености дубровачког ренесансног песништва. Аутор указује на важност контекстуализације, тј. уважавања специфичног културолошког миљеа Дубровника, који подразумева снажне везе са италијанским уметничким и домаћим фолклорним стваралаштвом (отуда се у обликовању биљних мотива може пратити преплет елемената из различитих поетичких традиција), а затим и на формална и стилска обележја ове лирике, строги метрички образац, конвенционалност, систем општих места, али и њихов моделативни потенцијал. Језичко-стилским моделима унутар којих се биље јавља својствен је високи степен формулативности, али и информативности. Око биљних мотива концентрише се идејно богатство песме. Мотив цвета је у песничком свету дубровачког петраркизма уклопљен у представе о идеалној драгој, изграђивање њеног портрета, платонистичке идеје о лепоти, љубави, хармонији, природи песништва и сл. Разноврсност наведених примера и суверена анализа сведоче о специфичној стилизацији стабилних елемената „петраркистичког хербаријума“, начину на који они својим симболичким вредностима доприносе сугестивности поетских слика, али и посредовању филозофско-естетских концепата на којима је утемељено ренесансно песништво уопште.

У раду Мирјане Стефановић: *Биље у српској грађанској поезији* разматрање флоралних мотива у функцији је истраживања односа између грађанске лирике, пре свега из 18. столећа, и народне поезије. Увођењем ширег књижевноисторијског и поетичког видокруга ауторка настоји да покаже место српске грађанске лирике у традицији српског литерарног стваралаштва и њену самосвојност у односу на народну поезију. Ауторка се критички односи према ставовима историчара књижевности који тврде како грађански песник има став негације према народној песми. Насупрот томе, истиче се да песник 18. столећа зна за народну песму, користи понешто из морфологије стиха, неке од стилских поступака, али му је однос према песми друкчији, а оно што је изворно народно подиже се на други ниво – грађански. До дистинктивних обележја грађанске лирике на примерима обликовања света флоре долази се упоредном методом у оквирима детаљног каталогског прегледа заступљеног биља. Показано је да се

кључне разлике тичу стилизације и функција биљних мотива са једне стране, али и културног и социјалног аспекта са друге. Будући да је степен метафоризације појма цвет далеко истакнутији у грађанској поезији, мења се и његова функција. На пример, традиционално симболичко значење јеле губи се у грађанској песми; јела се користи за дочаравање аркадијске атмосфере која је у супротности с момковом тугом: „Онде гди три јеле стоју / и поточић отиче / седи она у покоју / и другом се обриче“. Са друге стране, и ружа, уобичајен цвет српске народне песме, добија конотативна значења за степен виша него у изворној песми. Руменило и мирис руже, на пример, постаје окружење за љубавну атмосферу; момку девојка изгледа попут руже која се лепотом разбоковава; млади људи у Сентандреји одишу лепотом овог цвета. Код грађанског песника, очекивано, наглашенија је црта индивидуализације: док се у народној песми све подиже на један општији ниво, грађански песник поетском сликом развија свој љубавни свет и свој душевни видокруг. Такође, грађански песник у песничку творевину уноси реалије из свог света, па су на културном и социјалном плану значајне разлике између градске и сеоске средине. Оваква и слична запажања приликом разматрања флоралних мотива иду у прилог тези наведеној на почетку рада да грађанска поезија представља и културно сведочанство рађања европски оријентисане стиховане књижевности.

О разноликости извора за проучавање биљног света у зборнику сведоче и наредна три текста, у којима се запажања и закључци темеље на подацима из богате историјске документације. Снежана Божанић бави се поменима винограда и записима о њима полазећи од библијских текстова и Херодотове историје, преко Земљорадничког и Душановог законика, све до српских средњовековних дипломатичких списа, којима посвећује посебну пажњу (*Виногради као омеђене површине и погранични ентитети у систему српског средњовековног простора*). Велики број средњовековних докумената говори о виноградима као предмету даривања, размене, куповине, поклону за спас душе, гробу, постригу, о вину као „артиклу исхране“ или његовој употреби у верским обредима. Детаљан и хронолошки спроведен преглед дипломатичких списа показује да су најзначајнији власници винограда били владари, манастири и крупна властела. Ауторка истиче значај привредних и верских разлога који су утицали на српске владаре да манастирским властелинствима поклањају површине под виновом лозом и пружа преглед дариваних винограда, где се они, између осталог, јављају као међници и омеђене површине. Добро поткрепљен историјским изворима, овај рад сведочи и о томе да је виноградарство било развијена грана привређивања током средњег века, на основу чега се може говорити о традицији виноградарства код Срба од досељавања на Балкан до данашњих дана.

У радовима Татјане Катић и Недељка Радосављевића биље је посматрано са становишта његове практичне примене у лечењу и исхрани. У једном случају носиоци знања о биљу су представници оријенталне културе (са седиштем у аттарским радњама), а у другом су ова знања су концентрисана у рукописној баштини православних манастира и цркава. Специфична историјска ситуација – период под турском влашћу, подразумевала је непосредне контакте са оријенталном културом. Значајну улогу у ширењу оријенталних утицаја у домену лечења и исхране Татјана Катић приписује аттарима (*Османски аттари и лечење биљем у балканским градовима 16. века*). Осветљавајући делатност аттара – власника специјализованих радњи за продају зачина, лековитог биља и других медицинских и козметичких препарата, ауторка открива и путеве којим су на Балкан дошли анадолска народна фитомедицина, нове биљне културе попут пиринча и шафрана или нови начини примене већ познатих лековитих биљака: краљевца, сладића, петровца, анђелике и многих других. Аттари су се у балканске градове доселили у другој половини 15. и првој половини 16. века и спадали су у најобразованије професионалне групе у Царству: поседовали су знања из медицине, хемије, ботанике и астрологије, а појединци су се бавили калиграфијом и писањем поезије. За подручје Србије најранији податак потиче из последње деценије 15. века, када је у Нишу први пут регистрована маџунџијска радња коју је држао извесни Хамза, а након тога извори сведоче о присуству аттара на територији Призрена, Смедерева, Београда. Савети које су аттари, муслимани, а затим и Јевреји давали становништву, темељили су се на верским хигијенским прописима, као и на вишевековној медицинској традицији Анадолије и Медитерана. Подробан опис начина на који се разнолико биље по њиховим налозима употребљавало показује да су у области исхране, неге тела и лечења имали значајан утицај.

Недељко Радосављевић упознаје нас са одликама Годовичке лекаруше, једним од посебних рукописних приручника, познатих под називом лекаруше, у којима су сакупљана медицинска знања током 18. и почетком 19. века при православним манастирима и црквама. Паралелно са тим, аутор расветљава један сегмент из историје медицине, истичући да су медицинска знања тог времена била заснована на традиционалној народној медицини, средњовековној баштини, османској медицини и њеним училишћима, као и европској медицини која је посредно, преко Грка, поданика Османског царства школованих на европским универзитетима, утицала на знања о лечењу, а затим је видан и утицај муслиманских лекара. Лекаруша пронађена у манастиру Годовик улази у састав Годовичког зборника. Према језику закључује се да су његови аутори вероватно били из тадашње Ужичке нахије, или су дошли у манастир са простора Херцеговине. Годо-

вички зборник садржи текстове различите у тематском, жанровском погледу, али и у погледу намене. У њему се налазе молитве, здравице, песме посвећене Светом Сави и Стефану Првовенчаном, Канон молбени Пресвете Богородице и сама Љекаруша, која садржи четрдесет један рецепт за справљање и примену лекова из области хумане и ветеринарске медицине. Након што је указао на формална обележја зборника и његову садржину, аутор пажњу усмерава на биљне састојке који се у Љекаруши помињу. Извршена је подела на саме биљке и биљне прерађевине, наведене су болести које су се њима лечиле, а лекови су дати у каталошком прегледу. Аутор истиче да је за биљне врсте као што су: дивизма, пелен, каранфил, кукурек, татула, споруш, милодух, репушина, бели слез, метвица, коприва, броћ карактеристично да се у Ужичком крају традиционално сматрају лековитим. Присутне су такође и воћарске, ратарске и повртарске културе, чија је примарна улога била прехрамбена или прерађивачка. У тој групи су, на пример, лишће и мезгра винове лозе, сунцокретово семе, црни лук, краставац, конопљино семе. Како су коришћени састојци у највећој мери базирани на сировинама из окружења, али и на културама гајеним на том простору у време настанка Годовичке љекаруше, аутор закључује да је реч о драгоценом извору за истраживање историје медицине, друштвене, али и привредне историје.

Да зборник окупља зналце из различитих области показује и рад Александре Савић из Природњачког музеја у Београду (*Аутохтоне сорте воћа Србије: значај, разноврсност, наслеђе*). Кроз неколико аналитичких целина ауторка разматра сваки од аспеката назначених у наслову рада. Она нас подсећа на природна богатства наше земље, повољне биогеографске карактеристике за узгој воћа, упознаје са разноликошћу и бројношћу аутохтоних врста, али и опомиње на њихову заштиту због опасности од неповратног нестанка. Расветљавајући порекло назива воћа, говорећи о његовој распрострањености, пољопривредном и еколошком значају, месту у склопу традиционалне културе (веровања, обредно-обичајна, магијска пракса), ауторка показује у чему се све огледа вредност старих домаћих сорти. Поглед на дугу традицију воћарства у Србији показује да је гајење јабука, крушака и шљива њен саставни део. Међу бројним традиционалним врстама јабука могу се издвојити, на пример, петровача, шарунка, мањача, крстовача, слаткуша, кисељача, крупна илињача, кожара и др. Ту је затим велики број сорти крушака, међу којима су: арапка, базва, беганица, београдка, бигарка, блузгача (водењача), бостанка, брашњавка. Шљива свакако заузима посебно место, будући да у Србији готово сваки крај има своју карактеристичну аутохтону сорту шљиве: подручје Књажевца папрачанку, Димитровграда и Пирота – бардаклију, Бабушнице и Беле Паланке – сарицу, Деспотовца и Свилајнца – моравку. У закључним разматрањима

ауторка упозорава да велики број сорти нашег традиционалног и аутохтоног воћа нестаје због модернизације пољопривреде и воћарства, глобализације тржишта и промене укуса корисника, и да је потребно уложити напор да се таква врста наслеђа, природног, материјалног и нематеријалног, сачува за будуће генерације.

Резултати истраживања на тему биља предочени кроз петнаест радова зборника представљају драгоцену допуну постојећих знања о „етици и поетици флоре“. Промишљено излагање, мултидисциплинарност, зналачко приступање постављеној проблематици, методолошки плурализам, разноликост перспектива, јесу истакнуте вредности којима се зборник одликује, а које утичу на оснаживање научне и критичке мисли посвећене проучавању биљног света. Својим прилозима *Гора љиљанова* не затвара круг интересовања за њега; она, напротив, нуди путоказе и подстицаје за нова истраживања и напоредо с тим за расветљавање различитих аспеката традиције и историје културе.

МА Снежана Томић
Е-пошта: snezanatomic2102@gmail.com